

HAJDÚ PÉTER

EMLÉKBESZÉD KÁLMÁN BÉLA RENDES TAG FELETT

Kálmán Béla két fiatalkori művét előbb megismertem, mint őt magát személyesen. Az egyik az *Obi-ugor állatnevek* c. doktori értekezése volt (1938), melyet későbbi finnugor őstörténeti munkáimban kiválóan használhattam, a másik pedig *A bősárkányi gyékényszövény és szókincse* (1942). Ezek az Eötvös Collegiumban kerültek kezembe egyetemi tanulmányaim során (1941-1945) és rögtön föltűnt Kálmán Béla tudományos érdeklődésének kettőssége: finnugrisztika + magyar nyelvjáráskutatás. Akkoriban ő Érsekújváron tanított, majd a háború kitörésével frontszolgálatra került, hadifogságba esett, ahonnét csak 1947-ben térhetett haza családjához, immár Budapestre. Ez idő tájt Zsirai Miklós volt a budapesti egyetem bölcsészettudományi karának dékánja, s hajdani tanítványát titkárként alkalmazta, de egyben megbízta őt az esti egyetem finnugor nyelvészeti előadásainak megtartásával. Béla így hát hazajövele után azonnal bekapcsolódhatott a tudományos életbe, és ehhez tartozott, hogy rendszeresen részt vett a krúzsok keddi esti összejövetelein az Erzsébet Szálló éttermében. Itt ismerkedtünk össze és kötöttünk egy életre szóló jó barátságot, amely mindkettőnk számára számos közös feladatot, sok hazai és külföldi együttlétet eredményezett.

Akkoriban még nem tudtam, hogy Kálmán Béla nehéz gyermekkor után jutott egy most már gondtalanabb és sikeres családi és kutatói-tanári környezetbe. Tiszteletreméltó erdőmérnöki családból származott, de édesapjának hirtelen halálával 8 gyermek maradt árván az akkor már Burgenlandhoz tartozó országrészben. A család önnfenntartó ereje megmaradt ugyan, de Bélát sorsa - mint hadiárvát - a szombathelyi árvaházba vezényelte. Itt végezte el iskolai tanulmányait - szerencsére egy ottani nagynéni szerető felügyelete mellett, miközben özvegy édesanyja Kőszegre telepedett át s ez a városka lett a későbbiekben a szüneti időben rendezett családi együttlétek színhelye. Jó sorsa ezekután az Eötvös Collegiumba és a budapesti egyetemre vitte, ahol magyar-francia szakos tanári diplomát szerzett és finnugor nyelvészetből doktorált. 1949-ben azután az újonnan alakult Nyelvtudományi Intézetbe került, ahol az én 1948-tól 1951-ig tartó keszthelyi tartózkodásom után ismét tartós személyes kapcsolatba kerültünk s ez folyamatosan fennállt élete végéig annak ellenére, hogy 1952-ben kinevezték a debreceni KLTE finnugor tanszékvezető professzorának, s ezt a posztot 32 éven át betöltötte, de oktatói munkásságát ezek után is folytatta. Viselt dékáni méltóságot (1954-1958), majd nem 2 évtizeden át volt a debreceni Nyári Egyetem igazgatója valamint sok-sok tudományos társaság és kulturális szövetség rendes vagy tiszteleti tagja. Egész életművének elismerésül - a KLTE díszdoktorrá avatta (1988), majd 1994-ben a professor emeritus címmel tüntette ki. Ugyanekkor pedig Debrecen városa pedig azzal fejezte ki elismerését a nemzetközi hírnevű tudós iránt, hogy díszpolgárának választotta. A tudományos életben való elismertségét kifejezi, hogy már 1952-ben kandidátusi, 1957-ben pedig akadémiai doktori fokozatot kapott. A MTA 1973-ban levelező taggá, 1982-ben pedig rendes taggá választotta. Hazai és külföldi elismeréseinek dokumentumait nehéz volna felsorolni.

Utaltam már érdeklődésének megosztottságára s ez a tág körű tájékozódás az idő előrehaladtával mind jobban bővült s tudományos munkásságát egyre fokozódó mértékben gazdagította. Nyilvánvaló, hogy a nyelv és a kultúra iránt ily széles sávon tájékozott és sokat produkáló személyiség munkásságáról nehéz részletes képet adni. Ezért a következőkben jobbadán legfontosabb munkái és munkaterületei alapján fogom jellemezni tevékenységét.

Legyen szabad azonban ennek megkezdése előtt Kálmán Béla személyes emberi alakját emlékezetbe idézni. Nyugalmat árasztó, csendes és szelíd embernek ismertük őt, aki emellett kiváló humorérzékkel és élvezetes causeur-i képességgel volt megáldva. Számosan emlékezünk a mai napig jobbnál jobb történeteire, anekdotonjaira, melyeket derűs-színes tálalásban produkált a reá jellemző halk bariton kacagással színezve. E számtalan história közül szeretném emlékezetbe idézni azt az esetet, amikor hadifogságból hazatért egy katonai ellenőrző személy megkérdezte tőle, hogy hol született. Béla készségesen válaszolta : *Lakompakon* (= ma Lackenbach). Az őrmester szokásos stílusában oktatta ki : *"Nem azt kérdeztem, hol lakik, hanem hogy hol született"*. Sokáig tartott, míg a helyzet tisztázódott. Bélából - utazás vagy társas együttlét közben - dőltek az efféle történetek. - Ezek közül egy kevésbé ismertet is feleleveníték: dékáni titkárként finnugor előadásokat tartott szakérettségisek és egyéb káderek számára. Az egyik vizsgán egy nem éppen szuperműveltségű tanítványtól megkérdezte: ki volt a 19. század legnagyobb finnugor nyelvésze. A vizsgázó tudatlansága okán nem válaszolt. Béla segíteni akart és megkérdezte, ismeri-e magyar kártyát. *Igen*, válaszolta az áldozat. *Hát akkor gondoljon arra, mi a zöld filkó neve*. Felderült erre hősünk arca s magabiztosan jelentette ki: *Rudenz Ulrik volt a nagy finnugor nyelvész*. Ettől kezdve olykor Rudenz fedőnéven emlegettük Budenz Józsefet. Pedagógiai rávezető képessége itt kudarcba fulladt. Nem úgy, mint későbbi - már professzori - ténykedésében, melynek sikerét jelzi a debreceni finnugor tanszék megerősödése, a tanítványok számának növekedése és az az igen eredményes tudományos teljesítmény, melyet Kálmán Béla és munkatársai végeztek. Nem szabad elhallgatni, hogy ebben segítségére volt nyugodt, harmonikus családi élete is.

Kiváló nyelvész és idejét jól beosztó ember volt. Híresztelték róla (nem tudom mennyi ebből az igazság), hogy doktori értekezésének egy részét a Budapest - Debrecen közötti vonatozásain írta volna. Az viszont személyes élményem, hogy egy közös finnországi utazásunkkor Koppenhágában át kellett szállnunk egy másik járatra s kb. 2 órát töltöttünk a tranzitban. Béla - aki akkor már névtannal is foglalkozott - fogta magát és a koppenhágai telefonkönyvben megszámlolta a sorok és hasábok szorzata alapján, hogy hány *Jensen* nevű személy lakik Dániában. A számra nem emlékszem, de elképesztő mértékű volt (talán Koppenhága lakosainak negyedét jelezhette e szám). Egyszóval KB született gyűjtő egyéniség is volt, aki azonban annak is meglelte a módját, hogy üres idejében hobbijainak (pl. a bélyeggyűjtésnek vagy keresztretjtvényfejtésnek) hódoljon. Egyébként nagy világjáró - igazi congress-man - volt, aki szívesen részt vett különböző tematikájú nyelvészeti konferenciákon és bejárta nemcsak öreg kontinensünk legtöbb országát, hanem huzamos időt tölthetett el Amerika északi felén. Ebből következtethetünk széles nyelvtudására (francia, német, angol, orosz, észt, finn nyelven volt vitára-előadásra képes, de egyéb nyelveket is megértett).

Nyelvészet, néptudomány, folklór, irodalom egyenértékű volt Kálmán Béla számára. Mégis elsődlegesen finnugor nyelvésznek tartottuk, mert munkásságának ez volt bizonyosan a legfontosabb területe. Igaz ugyan, hogy tudományos és publicisztikai közleményeinek száma megközelíti a négyszámjegyű nagyságrendet, ám ennek teljes áttekintése és értékelése meghaladja lehetőségeinket és kompetenciánkat. Ebből a terjedelmes munkásságból megpróbáljuk mégis szétválogatni és tematikai fontosság szerint jellemezni műveinek a leginkább fontos elemeit.

Nyilvánvaló, hogy finnugor nyelvészeti érdeklődése ifjú korában Gombocz Zoltán és Zsirai Miklós szuggesztív hatása alatt alakulhatott ki. Érthető tehát, hogy a későbbiekben is ezen a területen folytatta pályáját. Az orosz hadifogságból hazatérve Zsirai kezdeményezésére a Magyar Tudományos Akadémia azzal bízta meg Kálmán Bélát, hogy Munkácsi Bernátnak a kéziratárban őrzött vogul hagyatékát dolgozza fel és készítse elő kiadásra. Ez felelős és hosszadalmas munka volt. Mindenekelőtt teljessé kellett tennie a kiváló előd *Vogul népköltési gyűjtemény* című 4 kötetes sorozatát. A VNGy-nek rövidített mű harmadik és negyedik kötete az első két kötettel szemben nem tartalmaz tárgyi és nyelvi magyarázatokat, amelyek a szövegek nyelvi és tartalmi értelmezéséhez szükségesek. Kálmán Béla ezt pótolta, mégpedig Munkácsi kéziratok jegyzeteinek a felhasználásával, ill. saját megjegyzéseivel is, melyek a Munkácsi észrevételeitől jól megkülönböztethetők. Ez önmagában is nagy érdem. Kálmán Béla azonban a VNGy III. kötetének kiegészítő második részében közzétett egy igen alapos, másfélszáz lapnyi összefoglaló tanulmányt az obi-ugor medvetiszteletről, s ez a kötet értékét nagy mértékben növelte. Számomra szép élmény volt, hogy midőn 1951 decemberében a Nyelvtudományi Intézetbe helyeztek, első feladatom az is volt, hogy elolvashattam és véleményezhettem Kálmán Bélának ezt a frissen készült tanulmányát, amely azután a magyarázatokkal együtt 1952-ben megjelent. Hasonló sikertörténet a VNGy IV/2 kötetének a megjelenése 1963-ban: ebben a Munkácsi hagyaték közzétételével egyidejűleg a saját megfogalmazásában összefoglalja az obi-ugor népköltészet műfaji és nyelvi-stiláris jegyeinek jellemző vonásait-sajátságait.

A két Munkácsi-hagyatékból összeállított kötet között elkészült akadémiai doktori értekezése is: ez *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen* címen 1961-ben jelent meg és azóta a finnugor nyelvészeti alapmunkák között nyilvánántartott érték.

Közben persze foglalkozott Munkácsi szótári céduláinak rendezésével is, ami nem volt könnyű és rövid munka, hiszen az anyag óriási terjedelmű volt - nyelvjárásonként különböző színű kartonokra írva. Ezek összeszerkesztése, az átírás következetességének, a jelentés-megadásoknak a nyelvi ellenőrzése kemény munkát jelentett, s nem csodálható, hogy az ezer lap terjedelmű *Wogulisches Wörterbuch* csak 1986-ban jelenhetett meg. Kálmán Béla nagy felelősséggel végezte ezt a munkát. Tisztában volt azzal, hogy csak akkor tud eleget tenni e feladatnak, ha a vogul nyelvet a gyakorlatban is elsajátítja. Ezért már az ötvenes évek elején akadémiai berkekben fölmerült egy olyan közös magyar - szovjet szibériai expedíció terve, amelyben Kálmán Bélára a vogul (és netán osztják), reám a jurák és Diószegi Vilmosra a nyugatszibériai etnológiai terepkeresés várt volna. Tudjuk, hogy ez a szándék kudarcba fulladt, bár 1956 nyarán konkrét (pontosabban: elvi) árajánlat érkezett a SzUTA elnökségétől a terepmunkának a magyar felet terhelő tetemes költségeire. Természetesen az 1956.-i magyar forradalom

után teljesen irreálissá vált a régóta dédelgetett terv.[Ma már mindez másként van. A nálunk fiatalabb generációk tagjai kemény valuta, azaz szponzori pénz vagy ösztöndíj birtokában, voltaképpen szabadon utazhatnak nyelvrokaink közé, s e lehetőségekkel sikeresen sáfárkodnak.] Egy lehetőség azonban még nyitva állt előttünk: az MTA és a SzUTA közötti ösztöndíjas csereegyezmény keretében Kálmán Béla 1957/1958-ban néhány hónapos ösztöndíjat kapott Leningrádba s itt a Herzen Főiskola vogul tanáraitól, elsősorban E.I. Rombangyejevától és M.P. Vahrusevától, valamint kitűnő tanítványaiktól - közöttük a ma már nálunk, de sok egyéb országban ismertté vált vogul írótól, Juvan Sesztalovtól és társaitól - értékes vogul nyelvű szövegeket gyűjthetett és közben beszédszinten elsajátította a vogul nyelvet. Magam is tanúja voltam e szorgos tevékenységnek 1957 telén, amikor néhány hetet tölthettem a mai (Szent)Pétervárott, s megfigyeltem ahogyan a vézna-sovány vogul diákok a dermesztően szeles, fagyos téli időben szorgalmasan jártak késő délután-este Bélához és gitárukat vagy balalajkájukat Pravdába csomagolva a hónap alatt cipelték az Astoria-szállodába, ekképp akarván óvni hangszerüket a cudar széltől és a kemény-zord időjárás kellemetlen következményeitől. Alkalmam volt megfigyelni gyűjtési módszerét, amely a nyelv apró finomságainak leírására is kiterjedt. E néhány hónapos munka eredménye lett azután a *Wogulische Texte mit einem Glossar* c. könyv (1976). Ebben gondos jellemzést ad a vogul nyelvjárásokról, közzéteszi az általa gyűjtött szigvai, szoszvai, obi és jukondai nyelvjárási szövegeket - magyar fordítással - és a gyűjtésből összeállított szójegyzékkel valamint az énekelt dalokat szövegaláírással. A Vikár és Bereczki által végzett Volga-vidéki anyaggyűjtés mellett ez a számunkra legfontosabb új finnugor nyelvi újdonság. Nos, ez volt a főlkészülés a Munkácsi szótár sajtó alá rendezéséhez, amely azután nemcsak Munkácsi Bernát adatait tartalmazta, hanem szükség esetén belekerültek a Kálmán által följegyzett szavak is.[Különben Leningrádban is voltak különleges élményeink. Történetesen itt lakott egy neves finn nyelvész T.V. Lehtisalo, aki egyszer meghívott bennünket vacsorára. Mi Bélával jobbra a szállodai sztalovájának nevezett szerény étkezőjében kosztoltunk, Lehtisalo viszont ragaszkodott ahhoz, hogy az előkelőbb restaurant-ban fogyasszuk el vacsoránkat. Ámde ez gyakori szokás szerint le volt tiltva az egyszerű szállólakók elől, s a pincérek érdeklődésünkre azt mondták, hogy minden asztal foglalt egy kínai delegáció számára, noha az egész helyiség üresnek tűnt. E közlésen Lehtisalo felettébb ingerült lett és nagy nyomattal közölte a főpincérrel, hogy mi hárman pedig a "finszkaja gyelegacija" tagjai vagyunk. Be is engedtek erélyes fellépte nyomán.- Más alkalommal a kazanyi katedrálisban berendezett vallásellenes múzeumba vittek el: itt történetesen Grósz kalocsai érseket fedeztük fel egy fényképen, amint a bíróság előtt vár ítéletének kihirdetésére, lévén a vád ellene a szokásos (kémkedés, valutaüzerkedés stb.). Kísérőnkkel közöltük, hogy az érsek elleni koncepciók pert érvénytelenítették, sőt éppen 1957 őszén kapott magas állami kitüntetést. A múzeumnak ez a képe nemsokára eltűnt. - Emlékezetes volt az is, amikor Bereczki Gábor elvitt bennünket A. Popov professzorhoz, aki finnugrisztikát és matematikai logikát adott elő, s ez a derék férfiú az egyik koccintáskor ünnepélyesen bocsánatot kért a magyar nemzettől az 1849. és az 1956. évi orosz katonai beavatkozásért.]

Megjegyzendő, hogy ezzel a munkássággal párhuzamosan készített az egyetemi oktatásban jól használható vogul tankönyveket. Közülük az első *Manysi nyelvkönyv* címen jelent meg 1955-ben. Ezt követte a *Chrestomathia Vogulica* 1963-ban, amely már a régi változatnak duplájára nőtt és a rokon nyelvek - ma már teljes - chrestomathia-sorozatának első tétele volt.

Bővebb, átdolgozott kiadása 1976-ban, ill. 1989-ben, angol nyelvű változata pedig (*Vogul Chrestomathy*) a bloomingtoni egyetem *Uralic and Altaic Series* 46. köteteként már 1965-ben megjelent.

Finnugor tárgyú munkásságához nem csak önálló könyvek tartoznak, hanem cikkek, tanulmányok sorozatai is. Kiemelendő ezek közül a töltőhangok szerepéről vagy a vogul írott nyelvről készült tanulmánya (németül 1962), az obi-ugor igenlő válaszról írt előadása (1965), a vogul kongruenciát elemző írása (1973), a vogul labio-palatoveláris mássalhangzó körüli állásfoglalása (pl. 1976), vagy a redukált magánhangzóról vallott nézete (1965), a finnugor szóvégi magánhangzók történetét érintő észrevételei (1958), az obi-ugor állatnevekről írt egyetemi doktori művének új kiadása (1978), a vogulban fellelhető tatár jövevényszavakról Berta Árpáddal közösen írt áttekintése (1981), a vogul sorsdalok finn nyelvű ismertetése (1979), a magyar mássalhangzórendszer finnugor előzményeket taglaló értekezése (1968) és néhány etimológiai adalék itt-ott.

Nagyon nehéz elkülöníteni Kálmán Béla finnugor és magyar nyelvészeti közleményeit, hiszen az utóbbiakban sokszor a finnugor háttér is felvillan, az előzőkben pedig a mai magyar állapotról is szó lehet. Ilyen jellegzetes átmeneti állapotot jelenít meg egy tudománytörténeti könyve, amelyet *Munkácsi Bernát*-ról írt *A múlt magyar tudósai* sorozatban (1981): Kálmánhoz hasonlóan Munkácsi is sokszínű nyelvész volt, ám vogul kutatásai révén szerzett világhírt.

A fent említett témáival párhuzamosan a magyar nyelvtörténetben is hasznosította az uráli nyelvészetben megszerzett ismereteit. Néhány munkát említek is ezek közül. Számomra legtanulságosabbak voltak pl. a 2. személy ragjáról (1965), a *-ni* igeképzőről (1952), a magyar mássalhangzók történetéről (1965, 1968), az igeidőkről általában (1972), majd külön a múlt idejű igeformákról (1975), a jövő időről (1976), a szenvedő szerkezetéről és ezzel kapcsolatban a tárgyjelölésről (1980) írt tanulmányai. Értékesek hangtörténeti szempontjai, melyeket rendszeresen összegezve az 1972-ben megjelent *The Hungarian Language* (ed. Benkő L. és Imre S.) egyik fejezeteként tett közzé. Egyébként az *Értelem és alaki egyeztetés* c. székfoglaló előadása is elegye volt magyar és rokon nyelvi jelenségek értelmezésének (1974), akárcsak rendes tagi székfoglalója (*Szövegtan és tipológia*, 1983).

*

Nyelvészeti érdeklődésének másik központi témája a mai magyar nyelv volt. Mindenekelőtt a nyelvjárások megismerése, egyes dialektusoknak az egymáshoz és a köznyelvhez való viszonya foglalkoztatta. Írt a felsőöri nyelvjárásról már 1937-ben, a népnyelvi gyűjtés módjáról 1941-ben, a Nyitra-Zsitva vidékiről (1947), értekezett a nyelvjárásgyűjtés múlt és jelen állapotáról és az előtte álló feladatokról (1949). 1951-ben egyetemi tankönyvet írt *A mai magyar nyelvjárások* címen (2. kiadása: 1953). Ennek továbbfejlesztett változata a *Nyelvjárásaink* (1966), mely jóval bővebb elődjénél és 1994-ig hat kiadást ért el. Ilyen tevékenységi kör ismeretében nem meglepő, hogy Kálmán Béla a Bárczi Géza által irányított *A magyar nyelvjárások atlasza* nevű munkálat aktív közreműködője lett. Ez a lelkes kis csapat kb. 7-8 fős csoport volt (bár ez a szám később némileg csökkent) néhány évtized kemény munkájával feltérképezte hazai és az országhatáron túli nyelvjárásainkat és ezeket hat terjedelmes kötetben tette közzé 1968 és 1977 között. Voltaképpen nem is kötetekről, hanem rendkívül erős, szilárd kartondobozokról van

szó, amelyek azokat a térképeket tartalmazzák, ahol a nyelvjárási jelenségek egységes szimbólumok révén válnak áttekinthetővé. [Talán helyesebb volna ezért nem kötetekről, hanem dobozokról beszélni, s aki ismeri ezeket, jól tudja, milyen nehezen kezelhetők. Nem a térképek, hanem a dobozok: e nagy, terjedelmes bordó "kartonládák" súlya üresen legalább 2-3 kiló, ám a bennük lévő térképekkel együtt egy-egy doboz súlya meghaladja szerintem a tíz-tizenkét kilót is. Az anyag kezelése fizikailag nagy erőkifejtést okoz: nincsen csodálkoznivaló azon, hogy a *Nyelvatlasz* első kötetének boldog vásárlója a szolnoki pályaudvar várótermében "felejtette" az új szerzeményt, s a rendőrség a kiadót, ill. szerkesztőket kérte a nehéz teher elszállítására.] A munkálat a Nyelvtudományi Intézetben folyt, de Kálmán Béla debreceni professzori stallumában is részt vett benne: 120 kutatóponton végezte a szóföldrajzi adatok egybegyűjtését a szabványkérdőív alapján. A *Nyelvatlasz*-t kiegészítette egy módszertani kötet is, mely a gyűjtési eljárásokról számolt be, s Kálmán Béla ebben a kutatópontok kiválasztásáról és szerepükről írt. Tevékenyen részt vett az *Atlas Linguarum Europae* munkáiban is.

A népnyelvi-dialektológiai kutatásai során sok-sok kisebb észrevételt tett közzé szakfolyóiratokban. Amerikai - Ford ösztöndíjas - egyéves útját (1968-1969) pedig arra használta föl, hogy tanulmányozza az amerikai magyarok nyelvi helyzetét. Ennek sajátos vonásairól több helyütt beszámolt. Szorosan összefügg ezzel, hogy külföldi tartózkodásai idején tájékoztatta vendéglátóit a magyar nyelvűvelés és nyelvjáráskutatás helyzetéről. Hasonlóképpen folyamatosan beszámolt idehaza pl. a finn és az észti nyelvűvelés helyzetéről. Erre mindenekelőtt egyéves észtiországi ösztöndíjának és finn kapcsolatainak tapasztalatai is készítették.

A mai élő nyelv iránti vonzalmát jelzi az a tény is, hogy mindig szívesen tartott előadást - akár külföldön, idegen nyelven is - a magyar nyelv mai állapotáról, vagy a nyelvújítás és a nyelvi kultúra aktuális kérdéseiről. Az évenként megrendezett *Magyar nyelvév hetei* c. rendezvénynek pedig egyik legaktívabb közreműködője volt. Ehhez a kutatási körhöz tartozik néprajzi-szociológiai érdeklődése is, amely a már említett *Bőszárkányi gyékényszöveg...-ben*, de egyébütt is fellelhető (legpregnansabban talán a Naszvadról írt tanulmányában).

*

Kálmán Béla a harmincas évek első felében Zsirai Miklós, Gombocz Zoltán, Bárczi Géza, Pais Dezső irányításával sajátította el a klasszikus nyelvészeti eljárásokat és nyelvszemléletet, amelyeket a napi munkában kisebb-nagyobb - a kor által megkövetelt - változtatásokkal nagy sikerrel tudott alkalmazni. Tulajdonképpen nem volt különösebben érdekelt a modern idők új elméleti nyelvészeti problematikájában, viszont van tevékenységének egy olyan területe, amellyel érdeklődést tudott kelteni nemzetközi viszonylatban is és amely bizonyos alapvető elvi megállapításokra ad lehetőséget. Ez a Kálmán Béla számára új terület a névtudomány. A névtudomány iránti érdeklődése fiatal kora óta ismert kisebb-nagyobb névmagyarázatai révén (már 1938-ból ismerjük az *Oinas* névről szóló cikkét az *Eesti Keel* c. folyóiratban (nyilván az akkori

budapesti észt lektor, Oinas Felix ürügyén), megfejtést ajánl az *Ural* névre ((1960), sőt a saját Béla utónevéről is ír , a XVI. századi jobbágynevekkel egyetemben és folytathatnánk még különböző nevek seregét. Világos, hogy a napi aprómunka során megismerte a névtudomány alapelveit, módszereit és mindezeket hamarosan sikerült is összefoglalnia *A nevek világa* című ismeretterjesztő könyvében (1967). Ez majdnem olyan nagysikerű könyv lett mint Kiss Lajosnak a *Földrajzi nevek etimológiai szótár*-a és az elkövetkező években több kiadása is elkelt (1969, 1973), ami az Akadémiai Kiadó érdeklődését is kiváltotta és 1978-ban *The World of Names* címen angol fordításban külföldön is sikeres, keresett és olvasott mű lett. A munka módszerét és hatását tekintve talán ez a névtudományi könyv eredményezhette számára a legszélesebb ismertséget - laikus körökben is - , és valószínűleg ez volt az a terep, ahol egy új általános érdeklődést keltő nyelvészeti szakágazatnak, a névtannak az alapelveit, eljárási módjait összefoglalóan, a közönség számára is érdekes, érthető példákkal tudta összegezni.

*

Egyesek véleménye szerint Kálmán Bélának volt egy finnugor nyelvészeti, egy magyar nyelvtörténeti, egy nyelvjáráskutatói és egy névtani korszaka. Magam ezt nem gondolom így, hiszen bármelyik területet tekintjük át, dokumentálni lehet, hogy mindezen szakágazatok fiatalágától kezdve idős koráig végigkísérik. Megtoldható mindez azzal, hogy valamennyi felsorolt területen áttekinthetetlenül nagy és hatásos ismeretterjesztő , ill. nyelvművelő tevékenységet is kifejtett. Se szeri, se száma azon rövidke írásoknak, amelyek napilapokban, heti vagy egyéb folyóiratokban, alkalmi kiadványokban jelentek meg, s céljuk a nyelvészetben nem jártas olvasók tájékoztatása volt. Ezeknek az apróbb írásainak néha meglepően hatásos címeket talált ki (pl. *Nyaka közé szedi a lábát, Képtelen képek, Bikaszálloda, Elszabadult igekötők, Palackozott italbolt, Hegesztés és Lapföld, Esetlen esetek, Eltévedt kötőszók* és így tovább).

Jó stílusa volt, könnyedén és gyorsan írt, kedvelte a szépirodalmat, a népköltészetet és ez a hajlam elvezette a műfordítók körébe is, ahol neve ugyancsak nagy becsületnek örvendett. Főleg észtből, vogulból, finnől készített mű- és nyersfordításokat. Jobbára észt prózai művek (regények, elbeszélések) fordításával foglalkozott, de nevéhez fűződik egy népszerű kötet válogatása, szerkesztése, a nyersfordítások elkészítése, a szükséges magyarázatok elkészítése is: ez a terjedelmes könyv *Leszállt a medve az égből* címet viseli és a vogul népköltészet szebbnél szebb alkotásait teszi hozzáférhetővé a magyar olvasóközönség számára (1980).

*

Számomra rejtélyes, hogyan tudta ezt a hatalmas életművet létrehozni nagy elfoglaltsága mellett. Hiszen a posztjaival járó feladatok azt követelték tőle, hogy sűrűn járjon a fővárosban tartott bizottsági és osztályülésekre, amelyeken rendszeresen részt vett és hozzászólásaival segítette jó döntések, javaslatok kialakítását. Természetesen voltak segítői, de munkájának zavartalan végzésében nyugodalmas családi körülményei, és mindenekelőtt feleségének, Farkas Gabriellának a család életvitelét biztosító szerepe volt a meghatározó mozzanat, nem is szólva arról, hogy Farkas Gabriella aktívan közreműködött Béla munkáinak a technikai megvalósításában, pl. a vogul szótár anyagának összeállításában, ahogy ez a *Wogulisches Wörterbuch* előszavából is kiderül (16. l.). Tanúi voltunk annak is, hogy Bélát élete utolsó,

nehezebb éveiben hitvese - Gabika - rendszeresen elkísérte akadémiai ülésekre, türelmesen kivárta azok végét, hogy hazakísérhesse férjét az Akadémia vendégházába. Számomra ez a közös sorsvállalás a modern *Philemon* és *Baucis* mintapéldáját szimbolizálta.

Halk, csendes, nyugodt ember volt. Soha nem láttam bosszankodni, életemben csak egyszer hallottam, hogy egy jó nevű kollégánkkal folytatott telefonbeszélgetése közben - a másik fél izléstelen kérdésére - kissé ingerülten és keményen válaszolt. E tulajdonságait minden bizonnyal családi örökségként kapta s adta tovább. Jelképes értékű, hogy az ország nyugati felén született, mégis mindenütt otthon érezte magát, akár Érsekújvárra, akár Budapestre, akár Debrecenbe sodorta az élet. Ugyanaz az otthonosság jellemezte vidéken és külföldön egyaránt, ahol mindenkivel megtalálta a közös hangot. Szintúgy szimbolikus jelentősége van annak, hogy ez az emlékeszéd 28.-án hangzik el, hiszen ez Béla születésnapja, igaz nem májusban, hanem februárban. Ennek azért tulajdoníthatunk - talán oktalanul - némi fontosságot, mert február 28. Finnországban a Kalevala napja, s így Kálmán Béla már születése pillanatában eljegyezte magát a finnugor tudományokkal - csak ő ezt akkor nem tudhatta.

1997. augusztus 22.-én távozott közülünk. Igen jelentős egyénisége volt a magyar nyelvészetnek e közvetlen, nyugalmat árasztó tudós, akinek arcát el nem feledik, akik ismerték. Akik pedig nem ismerték, azok a nyelvtudomány épületének fontos alkotórészeinek tartott s utódainkra szálló gazdag örökségét fogják nemcsak használni, hanem tisztelni.*

*Utólagos megjegyzések: A fenti tudósportré műfaja nem engedte meg néhány olyan részletinformáció közlését, amelyek Kálmán Béla személyiségének kialakulásában minden bizonnyal szerepet kaphattak. Ezeket a háttéradatokat az alábbiakban teszem közzé. Nagyon lényeges mozzanat volt Kálmán Béla pályájának alakulásában az a génállomány, amelyet szüleitől örökölt. Édesapja, Kálmán Viktor Sopronban született (1878) és Selmechányán kapott erdőmérnöki diplomát, ezt követően pedig az Esterházy hercegi uradalomban dolgozott Dombóváron, Lakompakon, Kaboldon (Kobensdorf) és Lékán (Lockenhaus). 1914-ben a világháború magával ragadta, ahol hamarosan megsebesült és hadifogságba jutott. 1920-ban tért haza és a fogságban szerzett szívbetegségben 1927-ben meghalt. Még a háború előtt nősült 1908-ban. Neje Kanitzer Julianna volt - nevéből ítélve szintén a Sopron környéki régióból származhatott. Az I. világháború előtt, ill. alatt 4 gyermekük született: Júlia (1909), Viktor (1911), Béla (1913) és Margit (1914). Őket követte még négy gyermek: Lajos (1921), Miklós (1924), Etelka és Károly - posztumusz ikrek - (1927). A család 1927-ben Magyarországra költözött, jelesül Kőszegre, a Várba, ahol az Esterházy birodalom özvegyei és nyugdíjasai éltek. Velük együtt került ide két nagyszülő is (apai nagyapa és anyai nagyanya). A három legnagyobb gyermek - így Kálmán Béla is - egy ideig Kaboldon magántanulóként végezte az elemi iskolát, hogy magyarul tanulhassanak. (Vizsgáikat Kőszegen vagy Szombathelyen tették le.) A középiskolai tanulmányokat azonban már Szombathelyen folytatták, ahol - hadiárvaként és az Esterházy uradalom támogatásával - a megyei árvaházban tanultak tovább ingyenesen. A család többi gyermeke is szétszóródott tanulmányaik során, ám az iskolai szüneteket az egész nagy család együtt töltötte Kőszegen 1937-ig, mikor a Kálmán gyermekek édesanyja meghalt. Az ú.n. Kálmán-jamboreek 1940 után Kőszeg helyett Szombathelyen folytatódtak - jeles alkalmakkor. Minden Kálmán gyermek diplomát szerzett (egyetemen vagy főiskolán): mérnök - tanár - művész lett belőlük. Jómagam abban a szerencsében részesülhettem, hogy a számos Kálmán testvér közül egyet - Viktort - még Bélával való találkozásom előtt megismerhettem. Talán 1946 közepén, vagy végén az Országos Széchényi Könyvtár olvasó- és tájékoztató szolgálatán dolgoztam, amikor Kálmán Viktor grafikus, aki akkor a *Szabad Száj* c. humoros hetilap ismert karikaturistája volt (Vasi művésznéven jegyezte munkáit), véletlenül éppen tőlem kért segítséget XVIII-XIX. századi öltözékek tanulmányozásához, mert egy történeti jellegű karikatúrához korhű háttérrel kívánt alkalmazni. Lám: a művész történeti hűségre törekvése nagyon emlékeztet a nyelvész Béla filológiai erényeire. K.Viktor nevét hallván megkérdeztem tőle, nem rokona-e a nyelvész Kálmánnak. Ekkor derült ki, hogy testvérek és hogy Béla hadifogságban van. Ez volt első személyes kapcsolatom a Kálmán családdal. [Egyébként emlékezetem szerint Vasi nevéhez fűződik az a szellemes képvicc, amelyik Vas Zoltán közellátási kormánybiztossá történt kinevezését 'kommentálta': VZ egy autóbusz ablakán

néz ki, feje mellett 'buborékba' helyezett teljes neve látható, a busz oldalán pedig a járatra utaló felirat *Budapest - Baja*. Sok-sok népszerű rajza miatt vált az egyik legnépszerűbb alakjává a magyar szatirikus hetilapoknak, aki könyvtári látogatásaival bizonyította a történeti hűségre való törekvését is, és így voltaképpen előrevetítette öccsének, Bélának a hasonló erényeit a nyelvi kutatás terén. Sajnos Vasi 1948-ban már képtelen volt eltűrni a politikai nyomást, kedves lapja (*Szabad Száj*) megszűnt, ő rövid időre a *Ludas Matyi* munkatársa volt, majd józan eszére hallgatva áttelepült az Egyesült Államokba.] - Kálmán Béláról tudni kell még, hogy az egyetem elvégzése előtt (1936) egy éves ösztöndíjat kapott Észtországba (1934-1935), ahol megalapozta élete végéig tartó kapcsolatait északi nyelvrokonainkkal. Kevésbé kellemes feladat lehetett számára, hogy 1936-1937 között karpaszományos önkéntes katonai szolgálatának kellett eleget tennie a Jurisits Miklós 3. tüzérosztálynál, ahol végül is 1937 őszén tűzmesteri rangban tartalékba helyezték. Néhány hónapig óraadó tanár volt az Eötvös Collegiumban, de 1938 elejétől már tanár egy fővárosi gimnáziumban és doktorál finnugrisztikából, romanisztikából és magyar irodalomból. Az első bécsi döntés (1938 nov. 2) után még az év végén Érsekújvárra helyezik a Pázmány Péter Gimnáziumba, ahol módot talált a tanári munkán kívül tudományos munka végzésére is. Doktori értekezéséért ebben az évben megkapta az MTA Sámuel-Kölber díját. Bekapcsolódott a szervezett népnyelvi gyűjtőmunkába, sok előadást tartott a finnugor nyelvrokonságról, nyelvjárásainkról rádióban és egyéb fórumokon, miközben időnként katonai továbbképző gyakorlatokon is részt kellett vennie. Teljesítményei alapján megkapta a "Felvidék visszacsatolása" emlékérmét (1939), majd a "Keletmagyarország és Erdély" érmet (1941). 1944 elején kötött házasságot Farkas Gabriella polgári iskolai tanítónővel Érsekújvárott, ám ez év áprilisában behívót kapott, a frontra irányították, ahol 1945 tavaszán zászlósként orosz fogságba került (Sopronkőhidán). Fogolytársaiban előadásokkal, versek felelevenítésével iparkodott a nyomasztó hangulatot oldani, és végül 1947 július végén tért haza és megismerhette akkor már két és fél éves kisfiát, aki édesanyjával együtt 1946-ban visszakért Budapestre. Békés, szolid családi életet élt ezt követően feleségével és négy fiú gyermekével az egyetem melletti professzori villák egyikében. Gyakran vitáztunk tréfásan arról, hogy négy fiút könnyebb-e nevelni, mint négy leányt, ahogy ezt én tettem. E szinlelt problémát Béla ügyes fordulattal a maga javára döntötte el, mondván: az ő fiai húsvétkor locsoló-körútra indulnak és oly sok húsvéti tojást gyűjtenek össze, hogy utána az egész család majd két hétig rakott krumplit ebédel... Ilyen érvre nekem ellenérvem nem lehetett, hiszen a tojásokat valóban mi, leányos családok szereztük be, színeztük, festettük őket... Ilyen és hasonló ugratásaink voltak Bélával, főleg úton valahová, vagy szállodákban, egyetemi szálláshelyeken, ahol néha napokig-hetekig-hónapokig együtt voltunk. Jól megismertük egymás természetét, és én mindig méltányoltam eredetiségét, szabad gondolkodását, szellemes megnyilvánulásait, ő meg szelíden tűrte ugratásaimat.

Források: Kálmáné Farkas Gabriella: A Kálmán család rövid története (kézirat, 2000); Keresztes L.: A debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. sz., Debrecen 1990; Kálmán B.: A véletlenek sora, in: A nyelvészetről - egyes szám első személyben (Szerk. Bakró-Nagy M. és Kontra M.), MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. 1991, 107-112; Béla Kálmán Bibliographie 1934-1992. Zusammenge stellt von A. Kiss. Bloomington, Ind., Eurolingua 1993, 100 p.; Kiss A., In memoriam Kálmán Béla (1913-1997), in: Folia Linguistica Debrecenensia 4, Debrecen 1997, 3-7 (irodalommal); Kálmán Béla (1913-1997), in: Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 26, Bp. ELTE Fonetikai Tanszék 1999.